

ROMAN VUČAJNK

"V nas je nekakšna tiha, trpeča energija."

Ob izidu knjige dr. Noaha Chaneyja *Večni arhitekt:
Življenje in delo Jožeta Plečnika, modernističnega mistika*

Izteak Plečnikovega leta je priložnost, da se ozremo po videnem, prebranem in doživetem programu, ki so ga pripravile osrednje inštitucije, povezane z največjim slovenskim arhitektom. Izziv, ki ga je ob izpostavljanju velikanov nacionalne dediščine treba sprejeti, je prav gotovo poseben. Splošno poznavanje osnovnih podatkov in okoliščin je treba priznati in utrditi, vendar hkrati premostiti z novimi dognanji, ponuditi sveže poglede in znova zanetiti zanimanje javnosti, ki vse manj prenaša ponavljajoče se forme kulturnih manifestacij. Plečnik je vsekakor ime z znanim zvenom, bodisi v povezavi z najbolj obiskanimi znamenitostmi našega glavnega mesta, propadajočimi arhitekturnimi biseri, ujetimi v preigravanja samozavestnih posameznikov, ali nežnim odmevom svojevrstne katoliške mistike. Zato sem z zanimanjem spremljal izid *Večnega arhitekta*, novega dela z zaokroženim pogledom na Jožeta Plečnika, ki se je javnosti predstavilo v sončnem junijskem dopoldnevu na vrtu Plečnikove hiše v Ljubljani. Pričakoval sem turistom prijazno in strokovno podkvano biografijo z optimističnim pogledom v prihodnost Plečnikove dediščine, prejel pa še kaj več. Knjiga vsekakor ponuja dober in privlačen pregled Plečnikovih del, ki je postavljen v projektni kontekst, da lahko bralec spozna tudi ozadje nastanka in simbolike konkretnega ustvarjanja.

Vendar je pričujoče delo izpostavilo nekaj posebnosti, ki vodijo v edinstveno bralno izkušnjo.

Prva posebnost, ki takoj pade v oči, je sam avtor knjige. Po stroki sicer umetnostni zgodovinar, profesor in specialist za kriminal v umetnosti, je kljub vsemu nekdo od zunaj in ne po rodu ne po vzgoji ne sodi v okolje, iz katerega je Plečnik črpal, da je lahko vanj oplemeniteni vračal. Dr. Noah Charney je Američan, ki se je s Plečnikom srečal med

doktorskim študijem na Cambridgeu. Uvodno navdušenje je preraslo v občudovanje do te mere, da je Charney predsedal na ljubljansko univerzo, svoje raziskovalne napore usmeril v odkrivanje Plečnikove veličine in pod mentorstvom dr. Petra Krečiča svoje delo sklenil v doktorski disertaciji. To je letos ponudil v omenjeni knjižni obliki. Ni me začudilo, da bi Plečnikova zapuščina lahko navdušila še koga izven naroda, ki mu je največji arhitekt namenil toliko pozornosti in zanj toliko

ustvaril. Vrhunski arhitekturni dosežki segajo onkraj meja in nacij ter tvorijo splošno človeško kulturno tkivo, ki ne potrebuje izključno nacionalnega kulturnega okolja, da navdihuje družbe. Bolj me je zanimalo, kaj bi pogled od zunaj novega prinesel k spoznavanju nacionalne ikone nam, Slovencem.

Že sam uvod v disertacijo ponuja pristop, ki ni obremenjen z nenehno priklonjeno držo do Plečnikove veličine, temveč do njega pristopa z iskreno radovednostjo in spoštljivostjo, ne pa servilno. Prve povedi bralca postavijo v vlogo opazovalca, ki spremlja v črno odeto postavbo z dolgo belo brado in nespregledljivim črnim klobukom, kako premaguje pot ob Ljubljani. Opis nas popelje po veduti sedanjega glavnega mesta naše države, ki jo domačini lahko kritično ocenimo, Charneyevi sonarodnjaki pa pričenjajo spoznavati pod vodstvom večjega pisatelja – Noah Charney je namreč tudi avtor mednarodnih knjižnih uspešnic.

Druga posebnost, ki me je pritegnila, je povod za disertacijo, ki je oblikovan kot neposredno in jasno vprašanje. *Zakaj ste to naredili, gospod Plečnik?* Pa ne v smislu spraševanja po navdihu ali geniju, ki je botroval kakšni arhitekturni mojstrovini; vprašanje tudi ne želi odgovora glede delovne discipline ali etike, niti uvida v globlje meditacije pri ustvarjanju. Vprašanje 'zakaj' se pravzaprav precej predrzno spušča v samo jedro Plečnikovega pomena za slovenski narod: zakaj ste prišli v Ljubljano? Obetaven in delaven študent Otta Wagnerja se na poti navzgor odloči zapustiti Dunaj, kulturno središče veličastne monarhije, in se preseli v Prago. Je šlo za nesoglasja z gradbeniki in posledično nedokončana dela? Je morda užaljeni nadvojvoda, ki je le nekaj let kasneje tragično preminil, kar smo si zapomnili kot povod za katastrofalno morijo, odkimal ob predlogu za Plečnikovo imenovanje na visok položaj? Je Plečnik zavohal razpad negibnega ustroja k.u.k. zaradi nezadržnega prodora modernizma?

Avtor se morebitnih razlogov loti z vso resnostjo in akademskim pristopom ter ne

pozablja obravnavati Plečnika kot človeka. Osebna pisma in zapisana razmišljanja je Charney uporabil kot pomemben vir svojih dognanj in jih skrbno umeščal v kontekst časa in družbenega dogajanja. Praško obdobje poveže z iskanjem narodnostnega izraza pri Plečniku, ki je negoval zamisel, da je splošno uveljavljena slovanska lastnost nekakšna grenka liričnost, ki ji je Dunaj odrekel posluš. Slovansko okolje mu je zlagoma lajšalo breme, ki mu ga je naložil progermansko usmerjeni center cesarstva, Plečnik pa je svojo energijo usmeril v poučevanje. Projektiral je še vedno precej, vendar je ustvaril le nekaj projektov. Osredotočil se je na študente in jih spodbujal k zvestobi neprekinjenemu razvoju arhitekture. Zanj je ustvarjalnost še vedno stala višje od gole funkcionalnosti – še en korak stran od Wagnerjeve ideje – svoje slušatelje pa je, kolikor je le imel možnost, poučeval individualno. Vodil jih je na ekskurzije v Berlin, Leipzig in Dresden, da bi lahko sami stopili v neposredni stik z deli Gottfrieda Semperja, ki je tako bogato hranil Plečnikov navdih še v mlajših letih. "Moja naloga je, da kot vaš učitelj zbudim v vas ta čut, svojega vam pri najboljši volji ne morem dati." Svojega odnosa do Semperja resda ni mogel izluščiti iz osebnega jedra, kot ga lahko začutimo v projektu vodnjaka z levjo glavo. Vanjo je vgraviral besedo 'SEMPER', ki je očiten poklon, vendar ga je tako spretno prikupil naročniku, češkemu predsedniku Masaryku, ki je v besedi prebral 'vedno' in jo povezal z dolgotrajnostjo takrat mlade Češkoslovaške. Preberemo lahko, da so si ga študentje zapomnili kot očetovsko figuro, zgled delavnosti brez pripravljenosti na kompromis pri vprašanih umetniške kakovosti, discipline in morda celo že na meji arhitekturnega dogmatizma. Tak predan odnos do študentov je ohranil tudi kasneje, ko se je med viхро druge svetovne vojne z njimi srečeval kar pri sebi doma. Charney poudari sokratski način, s pomočjo katerega je Plečnik poučeval. Želel jih je izvabiti iz prostora, ki mu danes pravimo *comfort zone*, želel jih je intelektualno vznemiriti, da so sami morali

poiskati svoje ravnovesje in tako pridobili na samozavesti (knjiga podaja še več vzporednic s Sokratom, ki jih je Charney z zunajslovensko oddaljenostjo lažje opazil in brez strahu zagovarjal).

Na tem mestu sem trčil ob citat anonimnega češkega članka iz leta 1908, ki je pohvalil genijevo večplastnost, obenem pa razkril dramo Plečnikovega ustvarjanja. "Kar bi kak drug arhitekt uporabil zgolj kot preprosto zvijačo, pri Plečniku doseže zrelo obliko, potem ko vse pozitivne in negativne vidike stokrat premisli. Zato je Plečnika nemogoče posnemati: vsak poskus je vnaprej obsojen na neuspeh ali pa končni učinek precej bolj šibak, saj ne temelji na tako popolnih predpogojih. Umetnik njegovega kova in značaja ne more nikoli postati zares priljubljen in dejansko tudi ni."

Praško obdobje pa kljub vsemu obeleži Plečnikov prehod v širšo prepoznavnost v slovanskem okolju. Poleg ponujene profesure v Berlinu je druga ponudba prišla iz Beograda, kjer so poskušali na noge postaviti jugoslovansko umetniško akademijo. Z zanimanjem sem se podučil tudi o ideji, da bi v Dalmaciji (v Zadru ali Splitu) ustanovili dalmatinsko umetniško akademijo pod Plečnikovim vodstvom, vendar do tega ni prišlo, bojda pa se s Plečnikom niti niso posvetovali. Vsekakor pa vse to nakazuje, da je Plečnikov sloves zaznamovan s slovanskim elementom. Charney obdobje Plečnikovega bivanja v Pragi zaobjame z izpostavitvijo treh pomembnih posledic: vstop v slovansko okolje, utrjevanje lastnih arhitekturnih pristopov s pomočjo poučevanja in globljo povezanost z življenjem v katoliški veri.

Socialistični režim se je na Češkem odvrnil od Plečnika in njegove zapuščine. Havel je bil zaprepačen, ko je leta 1990 prišel na praški grad, rezidenco češkega predsednika, in obstal pred neredom in navlako. Šele arhivska dokumentacija mu je razkrila, kdo je uredil veličastne prostore, ki so pričali rojstvu svobodne in demokratične republike po prvi svetovni vojni.

Knjiga je izšla preden je sedanji predsednik Češke republike Jožetu Plečniku posthumno podelil prvo stopnjo Reda Tomaša Garrigua Masaryka, ki je drugo najvišje češko odlikovanje. Odličje si lahko ogledamo v Plečnikov hiši, za katero skrbi Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGML).

"Stojim tam in sanjam kot otrok in stegujem roke po naši blagoslovljeni in edinstveni deželi onkraj zamegljenih gora – prejšnji teden sem kupil tako veliko skrinjo, da lahko vanjo spravim vse, kar imam, potem pa na pot – domov."

Tako se je arhitekt z mednarodnim slovesom v pismu veselil prihoda v domovino. Tam pa ga niso pričakale navdušene množice, poznali in cenili so ga le v manjši skupini ljudi. Slovenska javnost je namreč potrebovala čas in prvi monumentalni Plečnikov projekt v Ljubljani, cerkev sv. Frančiška Asiškega, ni navdušil avtoritet, recimo škofa. Josip Dostal je celo navrgel, da gre za "poganski tempelj, ne pa cerkev." Zgodovina je sicer ravno pri tem projektu pokimala Plečniku, saj se je njegov drzni premik oltarja bolj v sredo cerkve izkazal kot priporočeno rešitev II. vatikanskega koncila za sakralne novogradnje. Nacionalno priznanje je prišlo šele kasneje, Plečnik ga ni več doživel. Tudi zanj je trajalo, da se je privadil na provincialno mestece, ki se brez pomoči ni zmoglo odeti v slog nacionalnega glavnega mesta. S tem se je Plečnik za vedno in neločljivo vpletel v Ljubljano.

Charney sistematično in akademsko vodi skozi seznam izbranih realiziranih projektov, ki jih predstavi ob čudovitih fotografijah Matježa Paternostra, s katerimi diha vsa knjiga in ki razvajajo bralca. V mojih očeh izstopa hiša v Trnovem, ki je Plečniku nudila dom; ne zaradi svoje arhitekturne nad-kvalitete v krogu izbranih projektov (je to sploh mogoče na seznamu, kjer so Žale, NUK, Križanke in nikoli realizirana Katedrala svobode?), ki se vrstijo od sakralnih in liturgičnih, urbanističnih in povsem posvetnih, temveč zaradi odstiranja zavese z genijeve intimne, vsakdana in bivalnega okolja. V hišo sem prvič stopil zelo

pozno, šele v kot že obnovljeni del zapuščine, za katero skrbi MGML, in takoj doumel, da je Plečnik živel tako, kot se je predstavljal. Hiša je sicer zakladnica maket, umetnin in čudovito izkoriščenih prostorskih danosti, ni pa udobju podrejeni palacij, "saj asketski Plečnik ni uporabljal dragih kamnov in je izrecno preziral telesno udobje". Beremo lahko, da se je v Ljubljani Plečnik odločil približati duhovni plati življenja. Že s svojo zunanostjo – v črno oblečeni umirjeni gospod z belo brado in klobukom – je narekoval odnos, ki se ni ustavljal na potrošniškem uživanju trenutnih danosti. Hiša je bolj meniška, kakor vpeta v čas vzpona bivanjske tehnologije.

Posebno poglavje je Charney namenil mestnemu arhitektu s korektnim uvodom, ob katerem se o ljubljanskih okoliščinah uči tuji študent in ob katerem obenem pokima slovenski učenjak. Še več, Plečnikov pristop k obnovi in razvoju urbanega jedra bralcu približa s spretno primerjavo z urbanističnim načrtovanjem prenovе Pariza. Osnovna, a natančna slika z metodo primerjave nasproti nazorno prikaže Plečnikov odnos do že obstoječe arhitekture, vsrkavanje naravne *stimmung* okolice v novogradnjo in vseprijetno spoštovanje tradicije. Za razlike od Haussmana ni podrl, da bi lahko gradil, zaradi česar Ljubljana lahko diha kot staro mesto, pa vendar ne v togi livreji avstrijskega podeželskega uradnika. Kar bi sprva lahko imeli za modernistično hudomušnost, lahko hitro razumemo kot politično motiviranost oddaljevanja od avstrijskih form. Za primer lahko vzamemo današnji Trg francoske revolucije s spomenikom obdobju, ki se je odvijalo izven dosega dunajskih oblasti. Knjiga navaja citat Borisa Podrecca: "Ključ do skrivnosti njegovega uspeha kot arhitekta in do razumevanja fenomena Plečnikove Ljubljane leži v njegovi fascinaciji s tradicijo in pa obvladovanju modernistične ekspresivnosti."

Poglavje o Plečnikovi posmrtni karieri, če se lahko tako izrazim, je bogato s komentarji, mnenji in ocenami sodobnikov. Zelo zanimiva je sicer običajna in akademsko nujna težnja po kategorizaciji, saj se Plečnik izmika vsakršnemu dokončnemu registru, ki bi zaobjel njegova dela, njegove poglede in njegovo bivanje. Če že menimo, da smo ga ujeli s splošno prepoznavnimi simboli, nam uide v le njemu lastnem sistemu, ki pa še vedno deluje na ravneh, ki jih razumemo. Charney tukaj artikulira vprašanje, ali je Plečnik prepozno rojeni klasicist ali morda modernist pod krinko. Bralca povabi k nadaljnjemu razmisleku z vprašanjem, ali je bil neoklasicistični arhitekt ali mojster graditelj, ki se je znašel v sodobnosti. V času množičnih gibanj se Plečnik s svojim individualizmom pne nad zahtevo po uklonitvi posameznika strukturirani družbi in to s tako samozavestjo in globoko brazdo, da je morda kar prevolucionaril revolucijo.

Dr. Peter Krečič v predgovoru zapiše besede, ki ji lahko mirno uporabim kot zaključek svojega razmišljanja o *Večnem arhitektu*: "Noah Charney dovolj zanesljivo ovrednoti ključne prispevke številnih piscev iz Slovenije in tujine, a jih sam v številnih pogledih dopolnjuje, razširja in predlaga še nove smeri raziskovanja oziroma razumevanja Plečnikovedenimo učiteljske postave, ko ga posebej v razmerju do svojih učencev primerja s Sokratom. Na drugem mestu ga vidi kot mučenca po svoji podobi ali kot revolucionarja brez revolucije. Vsi ti navrženi koncepti naravnost izzivajo k novim podrobnejšim študijam."

Tudi za današnji čas ostaja nepripravljen za domovanje v kategorijah (ki bi jim danes rekli kar *ključniki* po vzoru razširjenega izraza *hashtag*?), vendar vedno blizu, da nam poda roko za razumevanje, predvsem pa bivanje v slovenskem skupnem občutju lepega in trajnega.